

УДК 343.131

ПРАВОВА КУЛЬТУРА СУБ'ЄКТІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ ЙОГО ЗДІЙСНЕННЯ

Мамка Г.М., к. ю. н., докторант
кафедри кримінального процесу
Національна академія внутрішніх справ

Стаття присвячена дослідженню взаємозв'язку та взаємозумовленості правової культури, правової свідомості та забезпечення законності у діяльності владних суб'єктів кримінального провадження.

Ключові слова: кримінальне провадження, засада законності, механізм забезпечення законності, владні суб'єкти кримінального провадження, правова культура, правова свідомість.

Статья посвящена исследованию взаимосвязи и взаимообусловленности правовой культуры, правового сознания и обеспечения законности в деятельности государственных субъектов уголовного производства.

Ключевые слова: уголовное производство, принцип законности, механизм обеспечения законности, государственные субъекты уголовного производства, правовая культура, правовое сознание.

Mamka G.N. LEGAL CULTURE OF SUBJECTS OF CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE MECHANISM OF LAW ENFORCEMENT OF ITS CARRYING OUT

The article is devoted to a research of interrelation and interconditionality of legal culture, legal consciousness and law enforcement in activity of the state subjects of criminal proceedings.

Key words: criminal proceedings, principle of legality, law enforcement mechanism, state subjects of criminal proceedings, legal culture, legal consciousness.

Постановка проблеми. Однією з важливих проблем сучасної теорії та практики здійснення кримінального провадження є проблема дотримання законності та реалізації цієї засади в діяльності органів і осіб, які здійснюють кримінальне провадження під час досудового розслідування.

Дотримання положень засади законності у кримінальній процесуальній діяльності під час досудового розслідування є своєрідним індикатором рівня законності та правопорядку в суспільстві загалом. Разом з тим, офіційні статистичні дані засвідчують, що діяльність державних органів і посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження, не позбавлена фактів порушення закону, а суб'єкти правозастосування доволі часто перевищують межі дозволеного чи забороненого кримінальним процесуальним законом. Відповідно, рівень правової захищеності осіб-учасників кримінального провадження, що залучаються до участі в ньому, усе ще не відповідає критеріям правової держави [1, с. 4–5].

Відповідно до ч. 1, 2 ст. 9 КПК України, під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, КПК України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та вимог інших актів законодавства. Прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належ-

ну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень.

Таким чином, аби здійснення кримінального провадження було законним, уповноважені державні органи та посадові особи повинні не лише чітко дотримуватись вимог кримінального процесуального законодавства (а для забезпечення цього необхідно знати це законодавство, правильно його розуміти (тлумачити), адекватно застосовувати), а й володіти належним інструментарієм законного застосування цього законодавства (з тим, щоб забезпечити ефективне виконання завдань кримінального провадження в межах наданих повноважень).

Слід визнати, що у структурі механізму забезпечення законності кримінального провадження, окрім правових законів, їх належного знання суб'єктами правозастосування, не менш важливе значення має правова культура останніх.

Як стверджує М.І. Хавронюк, зміни потрібні вносити не до КПК, а в голови людей, котрі за ним працюють. Доки в кожного слідчого, прокурора, судді не буде правильного розуміння принципу змагальності, не варто сподіватися на те, що зміст будь-якого здійсненого в контексті прав людини положення КПК не буде перекручено. Таке розуміння саме по собі не з'явиться в кожного слідчого й прокурора. Спершу воно повинне виникнути у прокурорської верхівки. Потім потрібна копітка робота з відбору, навчання (у тому числі й за кордоном чи із залученням зарубіжних фахівців) і виховання слідчих, прокурорських, суддівських кадрів. Прокурори й слідчі, котрі отримали радянське, тоталітарне виховання навіть Цивільний процесуальний кодекс, зможуть використовувати для репресій. Якби було інакше і кримінально-процесуальну про-

цедуру застосовували слідчі, прокурори й судді з істинно гуманістичним мисленням, то їм не потрібен був би й новий КПК. Цілом достатньо лаконічного закону з 23 статей чинного КПК, де викладені принципи кримінального провадження [2].

Виходячи з цього, до судді, прокурора, слідчого та інших суб'єктів забезпечення законності кримінального провадження сьогодні висуюються високі вимоги: вони повинні не тільки мати спеціальну юридичну освіту, знати й уміти застосовувати норми права, бути кваліфікованими спеціалістами, а й володіти глибоким рівнем правосвідомості та високим рівнем правової культури, які слід визнати однією з найбільш важливих умов ефективності їх професійної діяльності, здійснюваної в режимі законності.

У цьому зв'язку актуалізуються наукові дослідження взаємозв'язку та взаємозумовленості правової культури, правової свідомості та забезпечення законності в діяльності владних суб'єктів кримінального провадження.

Ступінь розробленості проблеми. Питання забезпечення законності у сфері кримінального провадження, порушень кримінального процесуального закону досліджувалися багатьма науковцями та практиками. Своєї праці їм присвятили низка вітчизняних і зарубіжних авторів, зокрема, В.М. Абрамова, В.П. Бож'єв, Ю.М. Грошевой, Н.В. Глинська, І.М. Гуткін, А.Д. Дзюрбель, А.Я. Дубинський, С.П. Єфімичев, В.В. Жажицький, А.В. Іщенко, О.В. Капліна, Л.М. Карнеева, В.З. Лукашевич, П.А. Лупинська, А.Б. Марченко, Н.Г. Муратова, С.Г. Ольков, І.Л. Петрухін, Д.А. Пеший, В.М. Савицький, М.С. Строгович, Л.Д. Удалова, В.Д. Чабанюк, В.І. Чорнобук, С.А. Шейфер, М.Є. Шумило, С.П. Щерба, П.С. Елькінд та ін. Загалом, можна констатувати, що кожен автор, який досліджував будь-які проблемні питання здійснення кримінального провадження, певною мірою торкався і теми забезпечення законності, а також порушень кримінального процесуального закону. Водночас, значна частина цих праць виконувалась за часів дії КПК України 1960 року і, відповідно, не відображає сучасний стан дотримання закону у сфері кримінального провадження, його взаємозв'язку із формуванням правової культури суб'єктів правозастосування.

Метою цієї статті є дослідження взаємозв'язку та взаємозумовленості правової культури, правової свідомості та забезпечення законності у діяльності владних суб'єктів кримінального провадження.

Викладення основного матеріалу. Загальновизнаним у науці є положення, відповідно до якого зв'язок законності та культури є прямим і двостороннім. Належний рівень розвитку культури і, насамперед, її правової складової, є основою законності.

Із загальноправової точки зору правова культура являє собою глибокі знання й розуміння права, ретельне виконання його вимог як усвідомленої необхідності та внутрішньої переконаності [3, с. 121]. Отже, правову культуру характеризує не тільки засвоєння правових цінностей, а й їх реалізація у практичній поведінці [4, с. 151].

Зважаючи на те, що правова культура є доволі складним суспільним феноменом, що утворився на ґрунті синтезу права та культури [5, с. 224], саме вищевказаний підхід до її розуміння відповідає сутності цього явища як основи законності кримінального провадження.

Взаємодія законності та правової культури виявляється на різних рівнях: загальносоціальному, регіональному, груповому, індивідуальному. Безперечно, в аспекті дослідження механізму забезпечення законності у кримінальному провадженні найбільший інтерес представляє аналіз взаємозв'язку цих соціально-правових явищ на індивідуальному рівні, з урахуванням специфіки діяльності суб'єктів правозастосування в цій галузі.

У зв'язку з викладеним вище виникає необхідність розгляду та вирішення двох взаємопов'язаних питань:

1) якими індивідуальними якостями, що відповідатимуть належному рівню правової культури, повинен бути наділений суб'єкт забезпечення законності кримінального провадження;

2) яким чином ці індивідуальні якості суб'єкта правозастосування впливають на ефективність забезпечення законності кримінального провадження.

Першим елементом, показником правової культури суб'єкта правозастосування є рівень його правових знань, який, зважаючи на значення правозастосовної діяльності як особливої форми реалізації права, повинен бути значно вищим за рівень правових знань пересічних громадян. Особливого значення цей елемент правової культури набуває у сфері кримінального провадження, де відповідні посадові особи зобов'язані неухильно дотримуватися вимог Конституції України, КПК України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства (ч. 1 ст. 9 КПК України) і діяти за правилом «дозволено тільки те, що передбачено законом». Як справедливо вказує І.П. Зеленко, правова культура професіонала-юриста, безумовно, повинна бути вищою за загальну правову культуру суспільства, що пов'язано з необхідністю для юриста в процесі виконання професійних обов'язків глибокого знання законодавства, переконаності в його цінності для суспільства, здатності до реалізації правових приписів [6, с. 126–127].

При цьому поняття «правові знання» не зводиться лише до орієнтації в текстах відповідних законів і підзаконних нормативних актів. З урахуванням характеру кримінальної процесуальної діяльності, суб'єкти правозастосування у цій сфері повинні мати системні не тільки знання щодо системи права загалом, а й знання з теорії права, потреба в яких може бути найрізноманітнішою.

Відсутність необхідних правових знань або їх низький рівень достатньо часто стають причиною помилок. Однак, як засвідчує аналіз правозастосовної практики, причинами порушень закону є не лише незнання закону. Очевидно, що головною причиною владного свавілля у сфері кримінального провадження є відсутність у відповідних суб'єктів належної

поваги до права (закону), ігнорування його соціальної цінності та значущості в системі регуляторів суспільних відносин.

Повага до права у науковій літературі традиційно розглядається як невід'ємний елемент індивідуальної правової культури. Ставлення суб'єкта до права, у свою чергу, є елементом правосвідомості, у зв'язку з чим у ньому виділяють два рівні: психологічний та ідеологічний. Психологічний рівень значною мірою пов'язаний з емоційним сприйняттям правової дійсності. Ідеологічний характеризується наявністю свідомого, систематизованого начала в судженнях про правові явища та процеси, у розумінні сутності права, у ставленні до виконання його приписів. У структурі правосвідомості суб'єктів, які забезпечують законність кримінального провадження, цей елемент правової культури відіграє неабияку роль. Лише той суб'єкт, який володіє не тільки достатнім рівнем правових знань, а й шанобливо ставиться до права, розуміє його соціальну цінність, є солідарним з його вимогами, здатний правильно розібратись у ситуації, дати їй належну правову оцінку, прийняти законне, обґрунтоване, умовлене та справедливе рішення.

Водночас, слід погодитись із С.І. Мінченком у тому, що в сучасному процесі формування правової культури суб'єктів правозастосування, зокрема, у сфері оперативно-розшукової діяльності, виникають труднощі та проблеми, зумовлені, насамперед, неоднозначністю поброво-моральних та професійно-цільових ціннісних вимірів форм і засобів цієї діяльності. Подолати ці труднощі виключно засобами освітньо-виховної роботи з особовим складом, на думку автора, навряд чи можливо. Адже у професійній свідомості кожного з них цілком природно превалюватимуть такі орієнтири, що відповідатимуть, насамперед, реаліям їх практичної діяльності. У разі суттєвої «прогалини між буттям та ідеєю права», будь-які спроби такого «культурно-просвітницького» прищеплення їм навіть найшляхетніших правових ідеалів і цінностей найчастіше «блокуватимуться» усвідомленням віддаленості останніх від «життєвої дійсності» [7, с. 160].

У зв'язку з вищевикладеним, слід зазначити, що характерною рисою правосвідомості суб'єктів забезпечення законності у сучасному кримінальному провадженні, на жаль, є не шанобливе ставлення до права та закону як його зовнішньої форми вираження, а явище прямо йому протилежне – правовий нігілізм.

Правовий нігілізм визначається як деформований стан підсвідомості особистості, суспільства, групи, що характеризується ігноруванням вимог закону, цінності права, зневажливим ставленням до правових принципів і традицій, однак виключає злочинний умисел. Разом із тим правовий нігілізм породжує правопорушення, у тому числі, кримінальні злочини. Причинами правового нігілізму в Україні визнаються фактори економічного, соціального, політико-ідеологічного, юридичного характеру [8, с. 270–271]. Крім цього, характерною рисою сучасного правового нігілізму, зокрема й у сфері кримінального провадження, є поширення навиків і стереотипів неправової поведінки.

Маючи далеке історичне коріння, правовий нігілізм у правозастосовній діяльності загалом, і у сфері кримінальної процесуальної діяльності зокрема, прямим наслідком має не тільки порушення вимог закону, а й ігнорування прав і свобод людини. Так, за даними Генеральної прокуратури України у 2015 році, за фактами порушень, допущених при реєстрації заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення, здійсненні досудового розслідування, у тому числі, пов'язаних із застосуванням незаконних методів досудового розслідування, вирішено питання про притягнення до різних видів юридичної відповідальності 22 385 посадових осіб, за 6 місяців 2016 року кількість таких осіб становить 12 270 [9]. Протягом 2015 року до місцевих загальних судів надійшло майже 43 тис. скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора під час досудового розслідування, з них задоволено майже кожна третя скарга [10]. Протягом I півріччя 2016 року до місцевих судів надійшло скарг на рішення, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора під час досудового розслідування – 41 тис. (або 13,4%, що на 47,8% більше порівняно з I півріччям 2015 року), із них скарги на бездіяльність слідчого, прокурора становить 31,4 тис. зазначених скарг (або 76,5% від загальної кількості скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора) [11].

Водночас, слід підкреслити, що ці дані відображають не стільки реальну картину прояву правового нігілізму в діяльності суб'єктів забезпечення законності кримінального провадження, скільки практику реагування відповідних органів. Безсумнівною є той факт, що реальна кількість допущених правопорушень у цій сфері є значно вищою (зважаючи на доволі високий ступінь латентності цих правопорушень).

Висновки. Правова культура суб'єктів забезпечення законності кримінального провадження має свої особливості, структуру, виконує певну роль у їх професійній діяльності. Правова культура цих суб'єктів формується на основі загальної правової культури громадян і, як наслідок, стає професійною правовою культурою – основою забезпечення законності у правозастосовній діяльності. Процес формування правової культури суб'єктів кримінального провадження відбувається постійно і протягом тривалого часу, під впливом різноманітних факторів, дослідження та структурування яких є актуальним і перспективним напрямом наукових, методичних розробок у сучасних умовах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пеший Д.А. Засада законності та її забезпечення у досудовому кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Д.А. Пеший. – К., 2016. – 210 с.
2. Хавронюк М. Зміни потрібно вносити не до КПК, а в голови тих людей, котрі за ним працюють / М.Хавронюк // Закон і бізнес. – 02.03.–08.03.2013. – № 9. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://justice.org.ua/diyalnist/podijifakti-komentari/zmini-potribno-vnositi-ne-do-kpk-a-v-golovitikh-lyudej-kotri-za-nim-pratsyuyut>.
3. Правознавство: [підручник] / за ред. В.В. Копейчикува. – 7-е вид., стер. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 736 с.

4. Вільчинська І.Ю. Деякі аспекти формування політико-правової культури у світлі державотворчих процесів в Україні / І.Ю. Вільчинська // Вісник ДАККіМ: науковий журнал. – 2006. – № 4. – С. 151–155.

5. Коваленко І.П. Правова культура як об'єкт міждисциплінарних досліджень / І.П. Коваленко // Вісник Харківської державної академії культури. – 2011. – Вип. 33. – С. 220–226.

6. Зеленко І.П. Загальні та специфічні ознаки правової культури працівників органів внутрішніх справ / І.П. Зеленко // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2003. – Вип. 21. – С. 125–129.

7. Мінченко С.І. Проблеми формування правової культури працівників оперативних підрозділів в умовах демократизації суспільства / С.І. Мінченко // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2011. – № 2(2). – С. 159–167.

8. Шерстюк С.В. Правовий нігілізм як антипод правової культури / С.В. Шерстюк // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Сер.: Філософія,

філософія права, політологія, соціологія. – 2013. – № 3. – С. 269–271.

9. Звіт про роботу прокурора за 12 місяців 2015 року // Генеральна прокуратура України / Статистична інформація: офіційний сайт. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.

10. Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів місцевими загальними судами, апеляційними судами областей та міста Києва за 2015 рік // Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ / Судова статистика: офіційний сайт. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html.

11. Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів місцевими загальними судами, апеляційними судами областей та міста Києва протягом I півріччя 2016 року // Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ / Судова статистика: офіційний сайт. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html.

УДК 343.611+343.985

ІНДЕКСИ СПРИЙНЯТТЯ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ ТА МОЖЛИВІ КРОКИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ

Сайнчин О.С., д. ю. н.,
професор, завідувач кафедри галузевого права
Херсонський державний університет

Протидія корупції розглядається з позиції визначення наукового та нормативно-правового розуміння поняття корупції. Визначаються шляхи та принципи формування концепції подолання корупції. Розглядаються можливості коригування процесу створення структури, яка у змозі розслідувати злочини, пов'язані з корупційними діяннями.

Ключові слова: корупція, правове регулювання поняття корупції, принципи протидії та подолання корупції.

Противодействие коррупции рассматривается с точки зрения определения научного и нормативно-правового понятия коррупции. Определяются пути и принципы формирования концепции борьбы с коррупцией. Рассматриваются возможности коррекции процесса создания структуры, которая может расследовать преступления, связанные с коррупционными деяниями.

Ключевые слова: коррупция, правовое регулирование понятие коррупции, принципы противодействия и преодоления коррупции.

Sainshin A.S. FURTHER IMPLEMENTATION STEPS OF UKRAINE LAWS OF FIGHT AGAINST CORRUPTION

Anti-corruption in terms of defining the scientific and regulatory concept of corruption is considered. The ways and principles of the fight against corruption concept are defined. Possibilities of the process correction of the structure that can investigate crimes related to acts of corruption creating are considered.

Key words: corruption, legal regulation of the corruption concept, anti-corruption principles.

Постановка проблеми. В українському законодавстві існують численні нормативно-правові акти, які регламентують початок розробки різних форм запобігання, протидії та боротьби з корупцією. Розроблені та впроваджуються державна програма й антикорупційна стратегія, антикорупційні заходи в органах державної влади та органах місцевого самоврядування; визначені державні органи, на які покладені обов'язки протидії корупції. Але відсутніх результатів у антикорупційній боротьбі немає. Безкарність корупціонерів породжує недовіру суспільства до влади.

Ступінь розробленості проблеми. Виявляються достатні роботи науковців про визначення загальної концепції боротьби з

корупцією (С. Алферов, А. Аркуша, Н. Армаш, О. Макаренко та інші). Є певні наукові-методичні роботи вчених щодо реалізації законодавства із протидії корупції (Б. Волженкін, А. Гайдук, В. Петков, М. Сич, І. Яцків, С. Шалгунова та інші) [2; 4 с.1; 5].

Науковцями зазначається, що нормативно-правове визначення корупції та корупційних правопорушень передбачає розробку та прийняття деяких комплексних міжнародних програм (Кодекс поведінки посадових осіб із підтримання правопорядку, прийнятий ГА ООН 17 вересня 1979 р.; Практичні методи боротьби з корупцією, підготовлені секретаріатом VIII Конгресу ООН у травні 1990 р.; Конвенція ООН проти корупції від 31 жовтня